

Дмитро Костюк

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

РОЛЬ ТАЄМНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ НІМЕЧЧИНИ ДО ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Dmytro Kostyuk

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

THE ROLE OF SECRET DIPLOMACY IN GERMAN PREPARATIONS FOR THE BEGINNING OF THE SECOND WORLD WAR

The article is devoted to analysis of Adolf Hitler's secret diplomacy, after his appointment as a German chancellor. In addition, the coverage of German's military preparation for the beginning of war by secret diplomacy was analyzed. The author also makes conclusions about the role of secret diplomacy in relations between Germany, England and France and their «appeasement» policy. The article also focuses on preparations of Germany and USSR to sign the Molotov-Ribbentrop Pact, which allows to better understand the plans of both countries dictators about the Europe's future. Also, the analysis of german-soviet relations allows to debunk propaganda myths about the role of USSR in the beginning of World War II.

Key words: Germany, secret diplomacy, military preparations, England, France, USSR.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті визначається тим, що таємна дипломатія була і залишається чи не найефективнішим засобом реалізації інтересів держави. Протягом століть державні діячі використовували таємні переговори, домовленості, листування з метою створення для своєї держави сприятливих умов у тих чи інших ситуаціях міжнародного життя. Саме таємна дипломатія зіграла ключову роль у підготовці Німеччини до початку Першої, а потім і Другої світових воєн.

Така проблематика є надзвичайно актуальною в наш час. Дослідження та аналіз таємної дипломатії дасть змогу, опираючись на досвід минулого, з великою долею вірогідності спрогнозувати майбутній розвиток міжнародних відносин.

Незважаючи на те, що система сучасних міжнародних відносин відрізняється від системи, що виникла після Першої, і тим більше після Другої світової війни, основний зміст зовнішньої політики держави-агресора і методи втілення в життя її інтересів не особливо змінилися. Змінилися самі агресори та об'єкти їхньої агресії. Зокрема, умови, в які сьогодні потрапила Україна не без «допомоги» Російської Федерації, безпосередньо нагадують ситуацію, що була створена Німеччиною напередодні Другої світової війни. Йдеться про приєднання Саарської області, аншлюс Австрії, розчленування й підпорядкування Чехословаччини.

Це дослідження є також важливим тому, що, незважаючи на понад 70 років, які пройшли з часу закінчення Другої світової війни, суспільство досі не володіє повною інформацією про цю війну. Спроба показати роботу таємної дипломатії Німеччини у період війни доповнює одну з її «прихованих» сторінок, а порівняння здобутків і прорахунків таємної дипломатії Німеччини напередодні Другої світової війни дає змогу виявити риси таємної дипломатії Німеччини того часу, охарактеризувати засоби таємної дипломатії, синтезувати сутність саме німецької таємної дипломатії.

Виклад основного матеріалу. 30 січня 1933 р. рейхспрезидент тоді ще Ваймарської Республіки Пауль фон Гінденбург призначив Адольфа Гітлера рейхсканцлером. Менш ніж через два місяці після приходу Гітлера до влади, в Англії народилася ідея підписання таємного договору під назвою «Пакт Чотирьох» (Англія, Франція, Італія, Німеччина). Документ під заголовком «Політичний пакт згоди і співпраці між чотирма західними державами» включав такі основні положення:

1. Чотири західні держави - Італія, Франція, Німеччина і Велика Британія - беруть на себе зобов'язання у взаєминах один з одним здійснювати політику ефективної співпраці з метою підтримання миру. У галузі європейських відносин вони зобов'язуються діяти таким чином, щоб ця політика миру, в разі необхідності, була також прийнята іншими державами.

2. Чотири держави підтверджують, відповідно до положень Статуту Ліги Націй, принцип перегляду світових договорів.

3. Італія, Франція і Велика Британія заявляють, що в разі, якщо Конференція з роззброєння приведе лише до часткових результатів, рівність прав, визнана за Німеччиною, повинна отримати ефективне застосування.

4. Чотири держави беруть на себе зобов'язання проводити в тих межах, в яких це виявиться можливим, узгоджений курс у всіх політичних і неполітичних, європейських і позаєвропейських питаннях, а також щодо колоніальних проблем¹.

15 липня 1933 р. в робочому кабінеті Б. Муссоліні відбулося підписання «Пакту Чотирьох». Але тим не менше, глибокі політичні суперечності між учасниками пакту, насамперед між Францією і Німеччиною, перешкодили його ратифікації. Позиція Англії та Франції підштовхнула німців до якнайшвидшої реалізації планів озброєння Німеччини та підготовки до війни.

Своєю чергою, міністр пропаганди Німеччини Йозеф Геббельс, який перебував у квітні 1933 р. в Женеві на конференції з роззброєння, таємно запропонував міністру закордонних справ Польщі Юзефу Беку врегулювати німецько-польські відносини на такій основі: Польща передасть Німеччині «коридор», а сама отримає вихід до моря за рахунок Литви і Латвії. Потім обидві країни виступлять проти СРСР, причому в результаті захоплення України Польща отримає вихід до Чорного моря, у тому числі і Одесу. 15 листопада 1933 р., запросивши до себе польського посла Юзефа Липського, А.Гітлер запропонував укласти польсько-німецьку угоду про «виправлення» Версальського договору в частині, що стосується кордонів з Німеччиною. Результатом численних переговорів став німецько-польський пакт від 26 січня 1934 р. з офіційною назвою «Декларація про незастосування сили між Польщею та Німеччиною»².

Гітлер, не маючи можливості йти на порушення Версальського договору, прагнув «обходити» його положення за допомогою таємних переговорів і договорів. Саме тому, у 1933 р. Німеччина запропонувала Франції таємно укласти сепаратну угоду про озброєння. У Берліні відбулася зустріч А.Гітлера з французьким послом Франсуа Понсе. Посол двічі відвідав Гітлера: 24 листопада та 11 грудня 1933 р. Під час їхніх бесід з боку Німеччини були висунуті претензії на Саарську область, вимоги щодо збільшення кількості чисельного складу німецької армії і надання їй права мати озброєння, відповідне чисельності особового складу, включаючи важку артилерію, танки, винищувальну і бомбардувальну авіацію. Німецькі пропозиції були негайно повідомлені в Париж. Франція відмовилася від укладання подібного договору з Німеччиною. Французький уряд вважав, що двосторонній договір про ненапад менше зв'язав би Німеччину, ніж її зобов'язання згідно з Локарнською угодою та пактом Бріана-Келлога. Питання про Саарську область повинна була вирішити Ліга Націй відповідно до Версальського договору.

Тим часом, як в Саарській області, так і у Франції агентура А.Гітлера розгорнула таємну кампанію за приєднання Саару до Німеччини. Ще в 1934 р. Бюро Ріббентропа поставило на чолі своєї французької секції одного з найактивніших емісарів Гітлера Отто Абеца. Завданням цього агента було організувати німецьку «п'яту колону» у Франції. Велику підтримку надав йому граф П'єр де Поліньяк. У колі своїх французьких колег та друзів він доводив, що Німеччина – єдиний захисник Європи проти більшовизму. Скоро Абец встановив зв'язок з «Бойовими хрестами» і з тими організаціями, в яких переважав нацистський вплив, – Союзом колишніх фронтовиків, Лігою платників податків та ін. Представнику французького Союзу колишніх фронтовиків, депутату Жану Гуа, він навіть вручив особисте запрошення Гітлера приїхати в Берлін. Гуа поїхав до німецької столиці, де його дуже приязно прийняли. В кінці листопада 1934 р. з аналогічним візитом прибув до Парижу сам Й. фон Ріббентроп, де таємно зустрівся з Гуа, а також з прем'єр-міністром Франції П'єром Лавалем.

В результаті зустрічі Ріббентропа з Лавалем була підписана таємна угода з питання про плебісцит в Саарській області. Зокрема Ріббентроп домігся від Лавала обіцянки відмовитися від

¹ Белоусова, З.С. (1972). *«Пакт четырех» 1933 года*. Москва: Новая и новейшая история, 136-153.

² Климовский, Д.С. (1968). *Зловещий пакт (Из истории германо-польских отношений межвоенного двадцатилетия)*. Минск: Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 69–70.

вимоги додаткового плебісциту в Саарі через 10 років, якщо в результаті першого туру голосування питання про приналежність цієї області буде вирішено на користь Німеччини. Зі свого боку Ріббентроп запевнив французький уряд, що після проведення плебісциту, Німеччина не буде мати до Франції ніяких територіальних претензій.

Плебісцит відбувся 13 січня 1935 р. З 539 тисяч мешканців, близько 477 тисяч висловилися за приєднання Саару до Німеччини; понад 46 тисяч проголосували за збереження управління області під контролем Ліги Націй; тільки 2 тисячі голосували за її приєднання до Франції¹. Такі результати волевиявлення не в останню чергу були забезпечені завдяки пропагандистській діяльності спецслужб Німеччини, особливо Абверу.

Тим часом, Німеччина прагнула встановити тісніші зв'язки з Англією. 11 січня 1935 р. принц Уельський схвалив рішення англійського союзу фронтовиків – Британського легіону – направити делегацію до Німеччини. З таємним візитом до А.Гітлера приїхав представник англійських пронацистських кіл лорд Ален Гартвуд. Гітлер запевнив Гартвуда, що Німеччина прагне дружби з Англією і миру з усією Європою, і прагнув його переконати, що домагання Німеччини цілком закономірні і досить скромні. «Німеччина претендує лише на рівноправність і на безпеку своїх кордонів», – стверджував він – «Якщо Німеччина домагається скасування військових статей Версальського договору, то лише тому, що вони принижують її національну гідність»². Лорд Гартвуд був цілком задоволений запевненнями фюрера Німеччини. Зі свого боку він обіцяв Гітлеру, що буде всіляко сприяти угоді між Англією і Німеччиною. Після повернення до Англії він дійсно став відігравати роль поручителя щодо миролюбності Гітлера по відношенню до Англії, що багато в чому посприяло проведенню переговорів між обома країнами щодо їхніх військово-морських флотів.

Так, 25-26 березня 1935 р. міністр закордонних справ Англії Дж. Саймон та лорд-канцлер А. Іден здійснили візит до Берліна, де провели переговори з А.Гітлером, К. фон Нейратом і Й. фон Ріббентропом. Гітлер повідомив про свій намір створити армію чисельністю 550 тис. осіб, а також про те, що його військово-повітряні сили вже досягли паритету з англійськими, і що він претендує на право мати військово-морський флот, рівний 35% англійського. Оскільки для Англії було небезпечно, щоб Німеччина мала великий військово-морський флот, було домовлено зустрітися в Лондоні на переговорах, на яких би мало бути вирішено питання, щодо потужності військово-морського флоту Німеччини.

Для ведення цих переговорів, у Лондон прибула німецька делегація на чолі з Ріббентропом. 18 червня 1935 р. сторони підписали морську угоду, за якою Англія погодилася зі створенням Третім Рейхом військово-морського флоту, рівного 35% флоту Британської імперії; щодо підводного флоту була встановлена ще більш вигідна для Німеччини пропорція - 45%. При цьому передбачалося, що в разі виняткових, на її думку, обставин, Німеччина має право, попередньо надавши інформацію про це англійському уряду, побудувати підводний флот рівний британському³.

Черговим завданням німецької дипломатії стало створення військового бар'єру на Рейні як засобу забезпечення німецького кордону. Восени і зимою 1935 р. Отто Абец вів таємні переговори у Парижі з низкою французьких політичних діячів і з представниками промислового і фінансового світу. Його запевняли, що уряд не буде протидіяти ремілітаризації Рейнської області. Таку ж позицію займав і французький посол у Берліні Франсуа Понсе.

7 березня 1936 р. в німецьке Міністерство закордонних справ були запрошені послы Англії, Франції, Бельгії та Італії. Тут К. фон Нейрат передав їм меморандум німецького уряду, який свідчив: «В інтересах права народу захищати свої кордони і зберігати свої кошти, німецький уряд відновив з сьогоднішнього дня повний і необмежений суверенітет імперії в демілітаризованій зоні Рейнської області»⁴. Ознайомивши послів зі змістом меморандуму німецького уряду, К. фон Нейрат повідомив їм про відмову від Локарнських угод і про зайняття Рейнської зони німецькими військами. У той же день, відбулася окупація Німеччиною демілітаризованої Рейнської зони.

Окрім повернення у склад Німеччини її територій, уряд А.Гітлера також робив все можливе

¹ Потемкин, В.П. (1945). *История дипломатии* (1945). Т.3. Москва: Государственное издательство политической литературы, 519.

² Потемкин, В.П. (1945). *История дипломатии* (1945). Т.3. Москва: Государственное издательство политической литературы, 524.

³ Гречко, А.А. (1976). *Советская военная энциклопедия*. Москва: Воениздат, 178.

⁴ Широкопад, А.Б. (2009). *Великий антракт*. Москва: АСТ, 46.

для того, щоб знайти союзників. Тож, коли у лютому 1936 р. в Токіо відбувся військово-фашистський заколот, прем'єр-міністром став Кокі Хірота, який користувався підтримкою з боку нацистських офіцерів. К.Хірота вирішив почати таємні переговори з Німеччиною. Переговори велися в Токіо і Берліні навесні 1936 р.; в них брала участь група офіцерів японського генерального штабу і представники німецької дипломатії. З німецької сторони важливу роль відігравав Й. фон Ріббентроп, у цей час він був німецьким послом у Лондоні, але влітку 1936 р. був викликаний до Берліна для переговорів з японцями. 25 листопада 1936 р. було підписано так званий Антиккомінтернівський пакт.

Зміст японсько-німецької угоди зводився до трьох основних пунктів. У першому обидві сторони взаємно зобов'язувалися інформувати одна одну про діяльність Комуністичного Інтернаціоналу і вести проти нього боротьбу в тісній співпраці. Другий пункт зобов'язував сторони вживати необхідних заходів «проти тих, хто всередині або ззовні країни, прямо чи побічно діє на користь Комуністичного Інтернаціоналу», у третьому пункті встановлювався термін дії угоди – п'ять років.

Разом з угодою був підписаний і таємний протокол до неї, який складався з 3 пунктів:

1. На випадок, якщо на одну зі сторін буде здійснено напад з боку СРСР, сторони повинні негайно зібратися і обговорити засоби, для захисту спільних інтересів.

2. Сторони під час дії цього договору зобов'язуються не укладати з СРСР ніяких політичних договорів.

3. Даний договір підписаний одночасно з Антиккомінтернівським договором і має однакову з ним тривалість¹.

Німецька дипломатія явно прагнула до того, щоб цей пакт був сприйнятий як угода, спрямована проти СРСР. Гітлер розумів, що Німеччина ще не є готовою до прямої конфронтації з Англією та Францією, а тому вирішив маскувати свою політику антирадянською спрямованістю. Таким чином, загроза поширення комунізму з боку СРСР стала прикриттям планам Гітлера. Тому у день підписання пакту, всі послы іноземних держав були запрошені в німецьке Міністерство закордонних справ. Їм роздали копії японсько-німецького договору, і запевнили, що підписанням цього договору сторони координували свою діяльність, яка спрямовувалась проти СРСР².

Скоро у Німеччині з'явилася можливість активізувати свою співпрацю з Італією. Коли у 1936 р. в Іспанії почалася революція, Німеччина та Італія були готові надати допомогу генералу Франко як з політичних та стратегічних, так і з економічних міркувань. А.Гітлер і Б.Муссоліні були вкрай незадоволені зміцненням позицій демократичних сил в Іспанії, потужним антифашистським рухом у цій країні. Незабаром після початку заколоту в Іспанії туди почали поступати військові матеріали з Німеччини та Італії. Допомога, яку А.Гітлер надав іспанським заколотникам, оцінювалася в 500 млн. марок (200 млн. дол).

Тісна співпраця італійців та німців щодо Іспанії прискорила створення осі Берлін–Рим–Токіо. У жовтні 1936 р. італійський міністр закордонних справ граф Галеаццо Чіано відвідав Німеччину; тут з А.Гітлером і Й. фон Ріббентропом вони обговорили всі питання, що стосувалися італійської інтервенції в Абіссинію, революції в Іспанії та подальшого італо-німецького співробітництва. Переговори закінчилися укладенням таємної угоди між Італією та Німеччиною 25 жовтня 1936 р. Підписаний Й. фон Ріббентропом і Г.Чіано протокол складався з п'яти пунктів. Німеччина формально визнавала анексію Абіссинії Італією; встановлювалася загальна лінія поведінки німців та італійців в лондонському комітеті з невтручання; була закріплена угода про визнання уряду Ф.Франко, у зв'язку з цим намічені були способи подальшої військової допомоги Іспанії. Сторони домовилися також про розмежування сфер економічної діяльності Італії та Німеччини на Балканах та в Дунайському басейні³.

Оскільки британський прем'єр-міністр Н.Чемберлен проводив «політику умиротворення», яка полягала в прагненні домовитися будь-якими мирними засобами з Німеччиною для уникнення можливої війни, то підписання німецько-японського пакту не могло не занепокоїти Н.Чемберлена,

¹ Яковлев, Н.Н. (1991). Накануне, 1931-1939. *Как мир был ввергнут в войну: Краткая история о документах, воспоминаниях и комментариях*. Москва: Политиздат, 106.

² Антиккомінтернівський пакт. *Велика онлайн бібліотека Світогляд*. <<http://svitohlyad.com.ua/osvita/antikominternivskyj-pakt/>>

³ Потемкин, В.П. (1945). *История дипломатии (1945)*. Т.3. Москва: Государственное издательство политической литературы, 582-583.

навіть не зважаючи на запевнення німецького уряду про його антирадянську спрямованість. Прагнучи до досягнення угоди з німцями, англійський уряд вирішив направити до Німеччини одного з найбільш впливових членів уряду – лорда Галіфакса. 19 листопада 1937 р. відбулися таємні переговори лорда Галіфакса з Гітлером. Галіфакс відзначив заслуги Гітлера в «знищенні комунізму» в Німеччині, в зв'язку з чим вона може вважатися «бастіоном Заходу проти більшовизму». Він дав зрозуміти, що в разі укладення «широкої угоди», згідно з якою Німеччина зобов'язалася б поважати цілісність Британської імперії, англійський уряд готовий «розв'язати їй руки» в Центральній і Східній Європі. Лорд Галіфакс сказав, що це стосується, зокрема, планів Німеччини щодо Австрії, Чехословаччини і Данцига. Таким чином, Гітлер отримав чіткий сигнал про те, що Велика Британія не буде заперечувати проти територіальних розширень Німеччини за рахунок інших європейських держав.

Втім, Німеччина планувала приєднати до себе Австрію навіть без підписання договору з Англією. Вже 11 лютого 1938 р. канцлер Австрії Курт Шушніг був викликаний до А.Гітлера в Берхтесгаден. Після таємної розмови з фюрером, його секретар передав Шушнігу заздалегідь написані вимоги Гітлера. Канцлеру було запропоновано наодинці переглянути цей проект «угоди». Але перш ніж Шушніг встиг закінчити читання, його знову викликали до Гітлера. Тут з новими погрозами йому заявили, щоб він не розраховував на допомогу Італії, Франції та Великої Британії. Увечері того ж дня з Шушнігом розмовляли Й. фон Ріббентроп і австрійський міністр закордонних справ, ставленик Гітлера Гвідо Шмідт. Вони запропонували Шушнігу підписати угоду, в основу якої були покладені наступні вимоги:

1. повна амністія всім австрійським націонал-соціалістам;
2. призначення міністром громадського порядку та безпеки ставленика А.Гітлера Артура Зейсс-Інкварт;
3. надання австрійським націонал-соціалістам права легального існування і вільної діяльності.¹

Тим часом у низці австрійських міст почалися криваві зіткнення між прихильниками національної незалежності Австрії і націонал-соціалістами. Тоді К.Шушніг вирішив вдатися до останнього засобу: він призначив на 13 березня плебісцит з питання про незалежність Австрії. 11 березня 1938 р. Шушнігу був вручений формальний ультиматум: якщо німецькі вимоги не будуть виконані, то того ж дня о 19 годині 30 хвилин 200 000 німецьких військ перейдуть австрійський кордон. Коли термін ультиматуму вже закінчувався, Шушніг виступив по радіо і повідомив австрійському народові про свою відставку. Негайно після Шушніга звернувся до населення по радіо і А.Зейсс-Інкварт. Він зажадав, щоб у разі вступу в Австрію німецьких військ їм не чинили жодного опору. Сам Зейсс-Інкварт був призначений новим канцлером Австрії. У ніч на 12 березня німецькі війська вступили в Австрію. Формально Німеччина не мала приводу для введення своїх військ на територію Австрії. Для цього була складена телеграма, яку Герман Герінг таємно продиктував статс-секретарю Австрії Вільгельму Кепплеру, і яку канцлер Зейсс-Інкварт повинен був надіслати у Берлін як формальний привід для запрошення німецької армії. Хоча сам Зейсс-Інкварт і не надіслав цю телеграму, вона все ж була надрукована у німецькій пресі.²

Після приєднання Австрії до Німеччини генеральний штаб німецької армії за вказівкою А.Гітлера приступив до підготовки захоплення Чехословаччини, тобто виконання плану «Грюн», затвердженого ще 7 грудня 1937 р.

У Берліні вирішили розпочати підготовку захоплення Чехословаччини з постановки питання про приєднання до Німеччини так званої Судетської області – території вздовж усього кордону з Німеччиною, де більшість населення склали німці. На «п'яту колону» німців в Чехословаччині було покладено завдання з середини підірвати країну і тим самим послабити її здатність до опору. 28 березня 1938 р. А.Гітлер дав Конраду Гейнлейну, голові судетських німців, вказівку активізувати свою діяльність і пред'явити уряду Чехословаччини вимоги, які були б для нього заздалегідь неприйнятними.

Зважаючи на все наростаючі вимоги Гітлера щодо передачі Німеччині Судетської області, 15 вересня Н. Чемберлен у супроводі Г. Вільсона і У. Стренга таємно прибув в Берхтесгаден – резиденцію німецького канцлера. Англійський прем'єр розпочав розмову з Гітлером з заяви про його

¹ Широкоград, А.Б. (2009). *Великий антракт*. Москва: АСТ, 51.

² Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 263.

прагнення до англо-німецького зближення і висловив побажання обмінятися спільними поглядами про політику обох держав. Гітлер проявив, однак, явне небажання обговорювати такого роду проблеми. Гітлер зажадав передачі Німеччині Судетської області, погрожуючи в іншому випадку війною. Він вимагав також ліквідації договорів Чехословаччини про взаємодопомогу з іншими країнами. Н.Чемберлен висловив готовність задовільнити ці вимоги, але заявив, що має отримати на це офіційну санкцію свого уряду, а також погодити питання з французьким урядом.

Невдовзі, 22 вересня 1938 р. Н. Чемберлен у супроводі Г. Вільсона і У. Стренга прибув у Бад-Годесберг для нового раунду таємних переговорів з Гітлером. Абсолютно несподівано для Чемберлена фіюер в ультимативному порядку зажадав, щоб передача Німеччині Судетської області була розпочата негайно, а саме 26 вересня і закінчена до 28 вересня. Разом з тим він рішуче наполягав тепер також на передачі деяких районів Чехословаччини Польщі та Угорщині. Нарешті, він заявив, що більше немає умов для існування чехословацької держави¹.

Незважаючи на все більш зростаючі вимоги нацистів, англійський прем'єр все ж не припинив своїх спроб домовитися з ними, з тим щоб анексія Судетської області Німеччиною була здійснена «впорядковано» і не викликала війни. Перед від'їздом з Бад-Годесберга Чемберлен запевнив Гітлера, що зробить все можливе для забезпечення виконання його вимог. 29 вересня Чемберлен знову відбув до Німеччини. У Мюнхені відкрилася таємна конференція повноважних представників Німеччини, Великої Британії, Франції та Італії. Німеччина була представлена А.Гітлером, Англія – Н.Чемберленом, Франція – Е.Даладье, Італія – Б.Муссоліні. Умови Годесбергського меморандуму були прийняті повністю.

Після підписання мюнхенської угоди з ініціативи Чемберлена між Англією і Німеччиною було укладено таємну угоду наступного змісту: «Ми, німецький фіюер, імперський канцлер і британський прем'єр-міністр... погодилися в тому, що питання англо-німецьких відносин має першочергове значення для обох країн і для всієї Європи. Ми вважаємо, що угода, яка була підписана вчора ввечері, як і англо-німецька морська угода, символізують волю обох наших народів ніколи надалі не воювати один з одним»².

Тепер Гітлер міг сфокусувати увагу на Польщі. 24 жовтня 1938 р. Й. фон Ріббентроп в непротокольні розмові з Ю.Липським висунув пропозицію про врегулювання спірних проблем, що існують між Польщею та Німеччиною. Ці пропозиції передбачали: приєднання до Німеччини вільного міста Данцига (зі збереженням економічних пільг в Данцигу для Польщі); будівництво Німеччиною автостради і залізничної лінії через польське Помор'я; продовження польсько-німецької декларації про дружбу і ненапад на 10 або 25 років; визнання обома сторонами існуючого польсько-німецького кордону. Втім Польща відмовилася піти на такий крок. В січні 1939 р., під час візиту до Польщі, Ріббентроп знову почав вимагати передати Німеччині гирло Вісли та Данціг. Втім, Польща не мала наміру виконувати ці вимоги, і таким чином стосунки між двома країнами стали дуже напруженими. Тому вже в квітні Гітлером був відданий наказ почати підготовку нападу на Польщу.

Тим часом, у Словаччині бурхливо розвивався сепаратистський рух. Берлін активно використовував своїх агентів в особі деяких словацьких міністрів, а саме Сано Маха і Фердинанда Дурчанського. За сприяння німецької таємної дипломатії в Братиславі був організований сепаратистський путч. Виник конфлікт між чехами і словаками. 13 березня 1939 р. під час таємного візиту у Берлін, президент Словаччини Йозеф Тісо отримав директиву негайно скликати надзвичайне зібрання словацького сейму і оголосити незалежність Словаччини. У ніч на 15 березня 1939 р. німецькі війська вступили на територію Чехословаччини. Почалася військова окупація республіки, за винятком південно-східних районів, зайнятих Угорщиною. Гітлер зажадав приїзду до Берліна чеського президента. У цей час Едуарда Бенеша вже не було в Чехословаччині: ще 5 жовтня 1938 р. він склав з себе повноваження президента Чехословацької республіки і виїхав до Англії. Новий президент Еміль Гаха разом з міністром закордонних справ Франтишеком Хвалковським поспішно прибули до Берліна. Представникам чеського уряду було вручено готовий документ, що визначав подальшу долю Чехословацької республіки. Фактично справа йшла про остаточну ліквідацію національної та державної незалежності Чехословаччини. А.Гітлер різко заявив Е.Гасі і Ф.Хвалковському, що він викликав їх лише для того, щоб отримати їх підпис на документі, за яким

¹ Shirer, W. (1960). *Rise and fall of the Third Reich*. New-York: Simon and Schuster, 539.

² Земсков, И.Н. (ред.) (1981). *Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937-1939 гг.* Москва: Политиздат, 241.

Богемія і Моравія включалися до складу Німецької імперії. «Кожний, хто намагається опиратися, – заявив Гітлер, – буде розтоптаний»¹. Після цього Гітлер поставив свій підпис на документі і вийшов. 15 березня 1939 р. Чехословаччина перестала існувати.

Не зважаючи на успішну реалізацію своїх інтересів в Європі, глобальні плани Гітлера вимагали конкретних домовленостей з Англією. Велике значення у цьому контексті покладалося на таємну зустріч Гораса Вільсона та Гельмута Вольтата у Лондоні 20 липня 1939 р. Обговорювалися питання щодо загального обмеження озброєнь, вирішення колоніальних питань, взаємного фінансового сприяння та ін. Втім, основною метою Німеччини було підписання пакту про ненапад, що по суті звільняло Велику Британію від зобов'язань щодо Польщі. Втім, через витік інформації, що появилася у британській пресі, переговори довелося припинити².

Оскільки Гітлеру не вдалося домовитися з керівництвом Англії на його умовах, а претензії до Польщі залишалися, довелося переорієнтувати дипломатичні зусилля і шукати порозуміння з керівництвом СРСР.

Німецьке керівництво розуміло, що в разі встановлення тісного співробітництва між СРСР, Англією і Францією, здійснення планів Німеччини виявилось б неможливим. На новорічному прийомі, який відбувся 12 січня 1939 р. у Берхтесгадені, німецький фюрер протягом декількох хвилин розмовляв з радянським повноважним представником А.Мерекаловим, чого він раніше в аналогічних випадках ніколи не робив. А.Гітлер згодом визнав, що він ще на цьому прийомі почав пробувати досягнути домовленості з СРСР. Характерним був і той факт, що в його промові 20 січня не було звичних для нього випадів проти Радянського Союзу. Не було їх і в наступних промовах фюрера. Використовуючи тривалий час антирадянську пропаганду як прикриття своїх планів, Гітлер розумів, що одночасної війни на два фронти Німеччина не зможе виграти. Тому потрібно було спробувати домовитися з СРСР для отримання можливості почати війну у Європі.

Німецькі представники в бесідах з радянськими дипломатами почали говорити про прагнення до розширення торговельних зв'язків і взагалі до покращення відносин з СРСР. 9 травня повірений у справах СРСР у Німеччині Георгій Астахов відвідав заступника завідувача відділом друку МЗС Німеччини Брауна фон Штумма. У ході бесіди Б. фон Штумм заговорив про бажання покращити німецько-радянські відносини. Г.Астахов зауважив на це, що радянська сторона бачить у всьому цьому короткостроковий тактичний маневр³.

У бесіді з Г.Астаховим 5 серпня Ю.Шнурре вже прямо говорив про можливий збройний конфлікт між Німеччиною та Польщею. Шнурре сказав, що якщо причиною радянсько-англійських переговорів є відчуття небезпеки з боку Німеччини в разі німецько-польського конфлікту, то Німеччина готова рахуватися з інтересами Радянського Союзу в справі забезпечення його безпеки. Шнурре також знову порушив питання щодо проведення переговорів з економічних питань між двома державами. Саме таким чином, німецьке керівництво прагнуло «зацікавити» СРСР до зближення. Втім, протягом наступних днів, згоди СРСР на підписання економічного договору не поступало. Договір був підписаний аж 20 серпня.

В серпні 1939 р. В. фон дер Шуленбург отримав вказівки Й. фон Ріббентропа терміново відвідати Молотова. Йому доручили зробити заяву про те, що Англія і Франція знову намагаються втягнути Росію у війну з Німеччиною. Німецький уряд висловлював готовність врегулювати відносини між двома країнами. Шуленбургу наказали заявити Молотову, що у Німеччини немає ніяких агресивних намірів проти СРСР. «Імперський уряд вважає, що між Балтійським і Чорним морями немає такого питання, яке не можна було б врегулювати. Сюди відносяться такі питання, як Балтійське море, Прибалтика, Польща, питання Південного Сходу і т. д.». Для врегулювання в найближчий же час цих питань Й. фон Ріббентроп висловлював готовність прибути до Москви.

17 серпня В. фон дер Шуленбург відвідав з таємним візитом наркома закордонних справ СРСР. Згідно з отриманими з Берліна вказівкам, він підтвердив готовність Німеччини укласти з СРСР договір про ненапад і гарантувати разом з СРСР суверенітет Балтійських держав. Німецький уряд обіцяв також вплинути на Японію з метою нормалізації японо-радянських відносин. Шуленбург повідомив, що міністр закордонних справ Німеччини готовий прибути до Москви з

¹ Соколов, В.Д. (1972). *Вторжение*. Москва: «Московский рабочий», 173.

² Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 270.

³ Fleischhauer, I. (1990). *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938-1939*. Berlin: Ullstein, 143.

відповідними повноваженнями 18 серпня або в наступні дні¹.

18 серпня Й. фон Ріббентроп надіслав В. фон дер Шуленбургу нову термінову телеграму з подальшими вказівками. Посол повинен був заявити, що німецько-польські відносини загострилися в такій мірі, що можливе виникнення відкритого конфлікту. У зв'язку з цим бажано прояснення відносин між Німеччиною та СРСР до початку цього конфлікту. Одночасно з договором про ненапад Й. фон Ріббентроп висловлював готовність підписати спеціальний протокол, що регулює інтереси обох сторін в тих чи інших питаннях зовнішньої політики.

Вислухавши на наступний день відповідну заяву В. фон дер Шуленбурга і поінформувавши про нього радянське керівництво, В. Молотов повідомив німецькому послу, що Й. фон Ріббентроп міг би прибути до Москви 26 або 27 серпня. Молотов передав також радянський проект договору про ненапад.

Але дата нападу на Польщу була вже визначена, тому такий поворот справ не влаштував Німеччину. У справу вирішив втрутитися А. Гітлер. 20 серпня 1939 р. він звернувся до Йосипа Сталіна з особистим посланням. У ньому говорилося, що в будь-який день може вибухнути криза, в яку може бути залучений Радянський Союз, якщо він не погодиться на підписання з Німеччиною договору про ненапад. «Тому я ще раз пропоную Вам, прийняти мого міністра закордонних справ у вівторок, 22 серпня, найпізніше в середу, 23 серпня. Імперський міністр буде наділений всіма надзвичайними повноваженнями для складення та підписання пакту про ненапад»². Увечері 21 серпня радянський уряд повідомив, що не заперечує проти приїзду до Москви 23 серпня німецького міністра закордонних справ.

Й. фон Ріббентроп таємно прилетів до Москви опівдні 23 серпня. Зустріч Ріббентропа з Сталіним і Молотовим, яка тривала три години, закінчилася сприятливо для німців. За словами присутнього на зустрічі особистого перекладача Сталіна Володимира Павлова, коли почалося обговорення проекту договору, Сталін заявив: «До цього договору необхідні додаткові угоди, про які ми нічого ніде публікувати не будемо»³, після чого виклав зміст майбутнього секретного протоколу про розподіл сфер обопільних інтересів. У надісланій А. Гітлеру в той же день телеграмі, Й. фон Ріббентроп повідомив про успішне просування переговорів. Єдиною перешкодою до підписання він назвав вимогу радянської сторони включити два латвійських порти (Лієпая та Вентспілс) в «сферу інтересів» СРСР. Гітлер дав на це свою згоду. У той же вечір обидва документи були підписані.⁴

Щодо таємного протоколу, то лінією розмежування сфер інтересів СРСР та Німеччини визначався північний кордон Литви, при переділі території Польщі, кордон сфер інтересів СРСР та Німеччини влаштувався по лінії річок Нарев, Вісли і Сяну, а також підкреслювалась зацікавленість СРСР в Бесарабії, в той час як Німеччина повністю відмовлялася від претензій на цю область. Тобто, завдяки цьому договору, Німеччина змогла уникнути війни на два фронти, що остаточно дало змогу розпочати війну.

Останнім приводом до початку війни послужив інцидент в Глейвіці. Група польських солдат захопила німецьку радіостанцію біля кордону з Польщею, і закликала місцеве польське населення підняти повстання та вбивати німців. Як виявилось згодом, це була ретельно спланована операція Абверу, здійснена заради формального приводу початку війни. Війська СС захопили цю радіостанцію, і німецький солдат який говорив по-польськи і виголосив цю промову⁵. А Гітлер у розмові з французьким послом, зазначив що війна розпочалася саме через цей напад. 1 вересня війська Німеччини рушили в Данцігський коридор. Друга світова війна почалась.

¹ Фельштинский, Ю. (1983). *СССР – Германия 1939: документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939 г.* Телекс, 39.

² Гречко, А.А. (ред.) (1973). *История второй мировой войны, 1939-1945.* Москва: Военное издательство министерства обороны СССР, 282.

³ Павлов Владимир Николаевич. *Хронос. Всемирная история в Интернете.* <http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/pavlov_vn.html>

⁴ Фельштинский, Ю. (1983). *СССР – Германия 1939: документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939 г.* Козельск: Телекс, 61.

⁵ Пик, С.М. (2012). *Таємна дипломатія і розвідка у міжнародних відносинах.* Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 308.

References:

1. Antykominternivskiy pakt [Anticomintern pact]. *Velyka onlain biblioteka Svitohlyad [Large online library Svitohlyad]*. <<http://svitohlyad.com.ua/osvita/antykomynternivskiy-pakt/>> [in Russian].
2. Belysova, Z.S. (1972). «Pakt chetyrech» 1933 g. [1933 Pact of Four]. Moscow: Novaia I noveishaia istoriya [Modern and Contemporary History]. [in Russian].
3. Felshtinskiy, Y. (1983). *USSR – Germaniya 1939: dokumenty i materialy o sovetsko-germanskikh otnosheniyah v aprele-sentyabre 1939 g* [USSR-Germany 1939: Documents and materials about soviet – german relations in april – September 1939]. Telex [in Russian].
4. Fleischhauer, I. (1990). *Der Pakt: Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938-1939* [The Pact: Hitler, Stalin and the initiatives of German diplomacy]. Berlin: Ullstein [in German].
5. Hrechko, A.A. (1973). *Istoriya vtoroi mirovoi voyny, 1939-1945* [The history of World War II, 1939 – 1945]. Moscow: Voennoie izdatelstvo ministerstva oborony USSR [Military Publishing House of the USSR Ministry of Defence]. [in Russian].
6. Hrechko, A.A. (1976). *Sovietskaia voennaia ensiklopedia* [Soviet military encyclopedia]. Moscow: Voenizdat [in Russian].
7. Jakovlev, N.N. (1991). *Nakanune, 1931-1939. Kak mir bil vverhnut v voynu: Kratkaia istoriya v dokumentah, vospominaniyah i kommentariyah* [On the eve. How the world was plunged into the war: short history in documents, memories and comments]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
8. Klimovskiy, D.S. (1968). *Zloveschiy pakt (Iz istorii hermano-polskih otnosheniy mezhoennoho dvazatiletia* [Sinister Pact. From the history of german-polish relations during the interwar period]. Minsk: Izdatelstvo BHU im. V. Lenina. [in Russian].
9. Pavlov Vladimir Nikolaevich. Hronos. *Vsemirnaya istoriya v Internete [World History Online]*. <http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/pavlov_vn.html/>. [in Russian].
10. Potemkin, V.P. (1945). *Istoriya diplomatii* [The history of diplomacy]. Moscow: Gosydarstvennoie izdatelstvo politicheskoi literatury [State Publishing House of Political Literature]. [in Russian].
11. Pyk, S.M. (2012). *Tayemna dyplomatiya I rozvidka y mizhnarodnyh vidnozynah* [Secret diplomacy and intelligence in international relations]. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
12. Shirer, W. (1960). *Rise and fall of the Third Reich*. New-York: Simon and Schuster. [in English].
13. Sokolov, V.D. (1972). *Vtorzhenie* [Invasion]. Moscow: «Moskovskiy rabochiy». [in Russian].
14. Sypols, V.J. (1989). *Diplomaticheskaya borba nakanune Vtoroi mirovoi voyny* [Diplomatic struggle on the eve of World War II]. Moscow: Mezhdunarodnie otnosheniya [International relationships]. [in Russian].
15. Zemskov, I.N. (1981). *Dokymenty I materialy kanuna Vtoroi mirovoi voyny 1937-1939* [Documents and materials on the eve of World War II]. Moscow: Politizdat [in Russian].